

HALEP’TE DUKAKINZÂDE MEHMED PAŞA KÜLLİYESİ

*Emine GÜMÜŞSOY**

ÖZET

Halep’te XVI. yüzyıla ait önde gelen Osmanlı vakıf örneklerinden birisi olan külliye, Halep Beylerbeyliği de yapmış olan Dukakinzâde Mehmed Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Yavuz Sultan Selim dönemi veziriazamlarından olan Dukakinzâde Mehmed Paşa 1550-1553 arası Halep’te görev yapmıştır. Halep’in ikinci büyük mahallesi olan Sahat Bizâ’da bulunan külliyeenin en önemli parçası bugün halen Halep’in dinî ve ziyaret mekânlarından birisi olan Âdiliye Câmii’dir. Hükümet binası Darü’l-Adl civarında olduğu için bu adı alan cami, Mimar Sinan eseridir. Mimar Sinan’ın Hüsviye Camii’nden sonra Halep’te inşa ettiği ikinci camidir. Tek kubbeli olarak tümüyle kesme taştan yapılmış olan ve XVI. yüzyılın klasik Osmanlı mimârî özelliklerine sahip olan cami, süsleme bakımından bölgesel özellikler taşımaktadır.

Cami dışında imarethane, misafîrhane, han, kayseriye ve çarşı külliyeenin diğer unsurlarıdır. Kuveyk Nehri civarında bulunan Tabakhane gibi daha sonra külliyeeye dahil olan yerler de vardır. Arşivdeki defter kayıtlarından bu tarz ilave ve değişiklikleri izlemek mümkündür. Ayrıca Dukakinzâde Mehmed Paşa’nın annesi Gevher Müllûkşah’a ait olan türbe de külliyeenin bir parçası durumundadır. Külliyeenin hizmetlerini sürdürülebilmesi için çeşitli menkûl ve gayrimenkûller vakfedilmiş, vakfiye ve zeyilleri ile işleyiş düzenlenmiştir. Vakfiyede açıkça belirtilmeyen han ve çarşıların isimlerini zeyl ve defter kayıtlarında bulmak mümkündür. Külliye ile ilgili olarak tamirat kayıtları ve görev tevcihlerine ilişkin belgeler de bize ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

XVIII. ve XIX. yüzyıl kayıtlarında işleyişin düzenli bir şekilde devam ettiği, gelirlerin arttığı ve vakıf fazlasının olduğu görülmüştür. Zaman zaman tamirat geçiren külliyeenin binalarından bir kısmı bugün farklı şekillerde de olsa hizmet vermeye devam etmektedir. Âdiliye Camii gibi kuruluş amacına uygun olarak hizmet veren yerlerden birisi de bugün çarşının bir parçası durumunda olan ve faal olarak çalışan dükkânlardır.

Anahtar Kelimeler

Halep, Dukakinzâde Mehmed Paşa, vakfiye, külliye, XVI. yüzyıl, Osmanlı.

Dukakinzâde Mehmed Paşa Külliyesi XVI. yüzyıla ait bir vakıf örneğidir. Halep ile ilgili çalışmalarda özellikle sosyal ve ekonomik hayatı

* Yard. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/ egumussoy@ogu.edu.tr

konu alan bölümlerde en başta verilen vakıf örneklerinden birisidir. Burada Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Arapça vakfiye ve vakfiye zeyli ile muhasebe kayıtlarından hareketle külliye tanıtılmaya çalışılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit edilebilen defter ve belge kayıtları da bilgilerimizi zenginleştirmiştir. Halep'te ulaştığımız Arapça kaynaklar ve çekilen fotoğraflar da bazı konulara açıklık kazandırmıştır.

1. Külliye'nin Kurucusu: Dukakinzâde Mehmed Paşa

Dukakinzâde Mehmed Paşa, Yavuz Sultan Selim dönemi veziriazamlarından Dukakinzâde Ahmed Paşa (ö.921/1515)'nın oğludur. Arnavutluk'un nüfuzlu bir ailesine mensup olup dedeleri Jean'ın İşkodra Beyliği'ni kurunca aldığı "duka" unvanından sonra onun soyundan gelenler de bu unvanı kullanmaya başlamışlardır. Arnavutluk'un fethinden sonra aileden müslüman olarak Osmanlı hizmetine giren ve veziriazamlığa kadar yükselen Ahmed Paşa¹'dan sonra oğlu Mehmed Paşa da Yavuz Sultan Selim ve Kanûni Sultan Süleyman dönemlerinde devlet hizmetinde bulunmuştur.

Dukakinzâde Mehmed Paşa, Karaman'dan sonra 1550-1553 yılları arasında Halep beylerbeyliği² yapmıştır.³ 1554'te Mısır valisi olan Mehmed Paşa Şubat 1556'da buradan ayrılmış,⁴ 21 Ocak 1557'de vefat etmiştir.⁵ Dukakinzâde Mehmed Paşa kaynaklarda "Sofrası bol, eli çok açık ve din-

¹ Abdülkadir Özcan, "Dukakinzâde Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1994, IX, 550.

² 16 Şubat 1549 tarihinden itibaren Halep yöneticileri beylerbeyi rütbesini kullanmışlardır (Enver Çakar, *XVI.Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ 2003, s. 70).

³ Dukakinzâde Mehmed Paşa 14 Ekim 1550'de Halep valiliğine atanmıştır. Hasları 900 bin akçedir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], Kâmil Kepeci Tasnifi, Ruûs, 209, s. 111).

⁴ Mehmed Paşa'nın Mısır valiliğinden azledildikten sonra İstanbul'a gitmekten çekinerek Haleb'e döndüğü, Ayşe Tepesi (bu tepe Çerkesler döneminde okla ilgili oyunların oynandığı küçük bir tepe idi) denen yerde bir tekke ve hanın onarılmasını vasiyet ettiği, yaptırdığı yerleri de vakfettiği ve 964 yılında Diyar-ı Rum'da vefat ettiğine dair bilgiler de vardır (Muhammed Rağıb et-Tabbah el-Halebi, *İ'lâmu'n-Nübelâ bi-Tarihi Halebi's Şehba*, nşr. Muhammed Kemal, Halep 1989, III, 167).

⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul, IV, 114.

dar” bir kişi olarak nitelendirilmiştir.⁶ Dört evlat sahibi olan Mehmed Paşa'nın evlatlarından birisi XVI. yüzyıl divân şairlerinden Ahmed Bey'dir.⁷

Dukakinzâde Mehmed Paşa İstanbul'da vefat etmiştir. Tezkirelere göre İstanbul'da Eyüp semtinde Mimar Sinan'ın bilinmeyen yapılarından birisi olarak kendisine ait bir türbeden bahsedilmektedir.⁸ Eyüp'te Feshane Caddesi üzerinde Dukakinzâde Ahmed Paşa Haziresi ismiyle anılan bir yer mevcuttur. Ancak burada Dukakinzâde Mehmed Paşa'ya ait bir kabir tespit edilememiştir.⁹ Dolayısıyla kendisine atfedilen türbenin bu hazire ile bağlantısı da kurulamamıştır. Yine günümüze ulaşmayan Mimar Sinan yapılarından birisi olarak Dukakinzâde Mehmed Paşa'nın Konya Ereğli'de kendi adına yaptırdığı bir caminin adı geçmektedir.¹⁰ Mehmed Paşa'nın Karaman Beylerbeyliği dönemine ait olan bu cami dindar bir kişi olarak nitelenen Dukakinzâde Mehmed Paşanın yaptırdığı iki camiden ilki olup ikincisi de çalışmamızın konusunu oluşturan külliye'nin bir parçası olan Âdiliye Camii'dir.

Dukakinzâde Mehmed Paşa vakfiyesinde ismi “Mehmed Paşa bin Ahmed Paşa bin Dukakin Vakfı” olarak geçen Halep'teki külliye'yi kurmuştur. Külliye bazı yerlerde “Mehmed Paşa bin Ahmed Paşa ve Eşi”¹¹ veya “Dukakinzâde Mehmed Paşa ve Gevher Hatun” isimleriyle de kayıtlıdır. Külliye'nin bir parçası olan türbenin vâkif Mehmed Paşa'nın annesi

⁶ Mehmed Süreyya, *a.g.e*, IV, 114.

⁷ Nejat Sefercioğlu, “Dukakinzâde Ahmed Bey”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 549.

⁸ Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları 1985, s. 271.

⁹ Hazirede Dukakinzâde İskender Bey, Dukakinzâde Ahmed Paşa, Neslişah Sultan, Hacı Rukiye Hanım, Elhac Ali Ağa, İbrahim Halil, Ruşen Mehmed Beyzâde Musa'nın kabirleri bulunmaktadır (Nejat Eralp, “Dukakinzâde Ahmed Paşa Haziresi ve Dukakinzâdeler”, *Eyüp Sultan Sempozyumu V, Tebliğler*, İstanbul 2002, s. 194)

¹⁰ Kuran, *a.g.e*, s.75.

¹¹ Dukakinzâde Mehmed Paşanın eşinin kimliği konusunda kaynaklarda farklı görüşler vardır. Birinci görüşe göre eşi Gevher Sultan olup Yavuz Sultan Selim'in kızıdır (Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Ankara 1996, III, 2181: Kuran, *a.g.e*, s. 321.) İkinci görüş ise eşinin II.Bayezid'in kızı olduğu yönündedir (Çağatay Uluçay, *Pa-dışahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1985, s. 26 ; Eralp, *a.g.m*, s. 193-195). Ancak türbenin kitabesinde açıkça belirtildiği üzere Dukakinzâde Mehmed Paşa'nın II.Bayezid'in torunu Gevher Mülûkşah'ın oğlu olduğunu düşündüğümüzde her iki görüşün de doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

Gevher Mülûkşâh'a ait olması vakfın annesinin adıyla da anılmasına vesile olmuştur. Nitekim kitabesinde açıkça Gevher Mülûkşâh'ın Sultan II. Bayezîd Han'ın kızı Ayşe Sultan'ın kızı olduğu ve hac farizasını yerine getirdikten sonra dönüş yolunda oğlunun valilik yaptığı Halep'e uğradığı, burada vefat ettiği yazılıdır (4 Nisan 959).¹²

2. Külliye-yi Oluşturan Unsurlar

Zilhicce 963 (Kasım 1556) tarihli vakfiyedeki tariflerden anlaşıldığı üzere Dukakinzâde Mehmed Paşa Külliyesi Halep'in güney kısmında ana yerleşim olarak şehrin hâne bakımından ikinci büyük mahallesi olan Sâhat Bîza¹³dadır ve yaklaşık üç hektarlık bir alanı kaplamaktadır.¹⁴ Külliye kuruluş aşamasında cami, caminin batı tarafına bitişik matbah tâbir edilen bir imarethâne, imarethânenin kible tarafına bitişik bir kilâr, kuzey tarafına bitişik bir misafirhâne, 5 han, 1 kayseriye ve 5 çarşıdan oluşmaktadır.¹⁵

Hükümet binası olan Darü'l-Adl civarında¹⁶ olduğu için "Âdiliye" ismini alan cami Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Mimar Sinan'ın Halep'te Hüsreviye Camii'nden sonra inşâ ettiği ikinci camidir.¹⁷ Caminin taç kapı alınlığındaki inşa kitabesinde 974 (1567) yılında Dukakinzâde Mehmed Paşa'nın oğlu ve torunları tarafından ruhunu şâd etmek için yaptırıl-

¹² Kabartma tekniği kullanılan celî sülûs Arapça kitabede "Hâzihî türbetü Meliketi'l-melikât tâci'l-ulâ ve's-seâdet el-merhume Gevher Melikşâh Sultan binti Âişe Sultan binti Bayezîd Han min Âl-i Osman kad haccet ilâ Beyti'llâhi 'l-haram ve âdet ilâ Haleb vilâyeti veledihâ Ümerâi'l-azâm Hazreti Muhammed Bâşâ ve intekalet bi'l vefâti ilâ rahmeti'llâhi teâla fi tâsi'shêri Rebî'ül'âhir sene tis'in ve hamsine ve tis'amie" yazılıdır. Bkz. Ek VI.

¹³ 1616'da Sâhat Bîza Mahallesi'nde 218 hane bulunmaktaydı (Enver Çakar, *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, Elazığ 2006, s. 95).

¹⁴ J.Sauveget, "Haleb", Milli Eğitim Bakanlığı, *İslâm Ansiklopedisi*, Eskişehir 1997, V/1, s. 122; Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, çev. Ali Berktaş, İstanbul 1995, s. 157.

¹⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), VD, nr. 607, s. 1-2.

¹⁶ Hayreddin el-Esedî, *Ahyâ-u Halep ve Esvâkuhâ*, haz. Abdulfettah Revvas Kal'acı, Dımaşk 1990, s. 217.

¹⁷ Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Mehmet Koçer, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Ankara 2007, s. 108.

dığı belirtilmektedir.¹⁸ Böylece vakfiyede Telte Ayşe arsasına yapılacak belirtilen caminin ancak 10 yıl sonra tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Evlîya Çelebi süslü ve sağlam bir bina olarak nitelediği caminin kubbesinin kurşunla kaplı olduğunu belirtir.¹⁹ Tek kubbeli olan cami tümü ile kesme taştan yapılmıştır. Kubbenin içi süslü olup, kubbenin doğu, batı ve kuzeyinde sekiz adet eyvan ile kapısının üzerinde dışarıya doğru sarkan bir kemer vardır. Kibeliye²⁰ tarafındaki girişinde güzel nakışlı iki mermer sütun, ön tarafında büyük sütunlu bir revak olup, üç taraftan çeşitli ağaçların bulunduğu hoş bir bahçe ile çevrilidir. Kibeliyenin doğu tarafında vâkıfın ailesine ait bir hazire bulunmaktadır.²¹ XVI. yüzyılın klasik Osmanlı mimarî özelliklerine sahip olan cami süsleme bakımından bölgesel özellikler taşımaktadır.²² Büyüklük, güzellik ve sağlamlık bakımından Halep'in en meşhur camilerinden biri²³ olan Âdiliye Camii'nin iki kapısı batısındaki Burgul Hanı'na bir kapısı da doğusundaki Atabekiye Medresesi'ne bakmaktadır.²⁴

Dukakinzâde Mehmed Paşa hayır amaçlı inşa ettirdiği külliyenin hizmetlerini sürdürebilmesi için şu menkul ve gayri menkulleri vakfetmiştir:

1- Sefahiye Medresesi yakınında kendi ismiyle bilinen, altı üstlü mahzenleri bulunan, kible tarafından yol, doğudan Dârüssaâde, kuzeyden Yeşbekiye Vakfı Attarlar Çarşısı (Sûku'l-Abesî) batı tarafından vâkıfın yaptırdığı çarşı (Ferayin Çarşısı) ile sınırlı hanın (Ferayin Hanı)²⁵ tamamını,

¹⁸ Kitabede celi sülüs yazı ile "Mîrimîrân Muhammed Paşa ibn Dukakin rûhîçun ettiler bu câmiî bunda tamam sarf idub evlâd-ı emcâdı Li'llâhi hamd eyler sa'yiyle buldu ihtitâm dediler ger bey'an idüb duâ tarihini menzil ü me'vâsı ola merhumun dâru's-selâm sene 974" yazılıdır.

¹⁹ *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, İstanbul 2005, IX, 188.

²⁰ Caminin ana girişindeki bölüm kapalı olduğunda namaz kılınan bölüm.

²¹ Muhammed Ragıp, *a.g.e*, s. 170.

²² Kuran, *a.g.e*, s. 271.

²³ H.Esedî, *a.g.e*, s. 217.

²⁴ Çakar, *XVI.yy*, s. 121.

²⁵ Kâmil el-Bâlî el-Halebi eş-şehir bi'l-Gazzî, *Kitâbu Nehri'z-Zeheb fî Tarihi Haleb*, yay. Şevki Şa'as-Mahmud Fahuri, Dimaşk 1992, II, 90.

2- Vâkıfın bina ve inşa ettirdiği birisi doğuda diğeri batıda 75 dükkândan oluşan, kible tarafından yol, doğudan vâkıfın hanı, kuzeyden İğneciler ve Attarlar Çarşısı, batıdan Delbe Hamamı ile vâkıfın emriyle üzerine han yapılacak Telte Ayşe arsası ile sınırlı, iki sıralı çarşının tamamını,

3- Hanın kuzeyinde kible ve doğu tarafından Darussaade duvarı, kuzeyden Attarlar Çarşısı, batıdan çarşı ile çarşıya açılan kapı ile sınırlı Kayseriye diye anılan hanın tamamını,

4- Vâkıfın kendi maliyle onarımını yaptığı, kible tarafından yol, doğudan çarşı, kuzeyden kendisinin yaptırdığı çarşısı ile ona açılan kapı, batıdan Kadınlar (Bakırcılar) Hamamı ve yol ile sınırlı altlı üstlü mahzen ve depolu hanın tamamını (Alebiye Hanı),

5- Biri kible diğeri kuzeyde olmak üzere, kible tarafından Telte Ayşe'nin vakıf hanı ve Kadın Hamamı, doğudan Delbe Hamamı, kuzeyden vâkıfın inşa ettirdiği Kayseriye Han ve eski çarşı, batıdan vâkıfın çarşısı ile sınırlı iki sıralı 42 dükkândan oluşan vâkıfın inşa ettirdiği iki çarşının tamamını (Kumaşçı Çarşısı),²⁶

6- Birisi doğuda, diğeri batı tarafında iki sıralı 20 dükkândan oluşan, kible tarafından Telte Ayşe Hanı, doğudan İğneciler Çarşısı dükkânları, kuzeyden yine İğneciler Çarşısı, batıdan vâkıfın hanı ile sınırlı çarşının tamamını,

7- Kible tarafından vâkıfın adıyla anılan çarşı, doğudan vâkıfın ikinci çarşısı, kuzeyden İğneciler Çarşısı, batıdan eski çarşı ve vâkıfın çarşısı ile sınırlı hanın tamamını,

8- Büyük Cami yakınında, Kadın Hamamı karşısında vâkıfın inşa ettirdiği, kible tarafından el-Kenavi evi, doğudan vâkıfın çarşısı ve çarşı kapısı, kuzeyden Bakırcılar Çarşısı, batıdan yol ve Benî Hulefa oğulları evi karşısındaki mescid ile sınırlı hanın tamamını,

9- Biri doğuda diğeri batıda olmak üzere, kible tarafından yol, doğudan Kadın Hamamı, kuzeyden eski İpek Çarşısı, batıdan vâkıfın inşa ettirdiği han ile sınırlı, iki sıralı 26 dükkândan (doğu tarafındaki Kadın Hamamına bitişik dükkânlar hariç) oluşan çarşının tamamını,

²⁶ Gazzî, *a.g.e.*, s. 91.

10- Kible tarafından yol, doğudan Telte Ayşe mülkü, kuzeyden vâkıfın çarşısı, batıdan vâkıfın çarşısı ile sınırlı kuzey tarafı Kadın Hamamına bitişik hanın tamamını,

11- Kendi öz ve helâl malından tam ayar sultani altınından oluşan 30.000 dinarın tamamını ebedî ve sahih ve hukuka uygun bir şekilde vâk-fetmiştir.²⁷

Vakfiyede belirtilmemekle birlikte Arapça kaynaklarda vakfedilen gayrimenkûller arasında Haleb'e bağlı Heylane köyünde bir arazi hissesi-nin de adı geçmektedir.²⁸ Vakfın yönetimi, vakıf görevlilerinin atanması ve azledilmesi görevi hayatta olduğu sürece vâkıf Dukakinzâde Mehmed Paşa'ya ait olacaktı. Daha sonrası için vakfın yönetimi (mütevellîliği) er-kek çocuklarının en büyüğüne, ondan sonra da erkek torunlarının en bü-yük olanına geçecekti. Erkek evladının neslinin kesilmesi halinde ise er-kek evladından doğan kız evlatlarının çocuklarının en yetişkin olanına, bunlardan reşid olan bulunmaz ise vâkıfın azatlı kölelerinin nesilden ne-sile en yetişkin olanına, onların neslinin kesilmesi halinde ise dürüstlüğü ve dindarlığı ile tanınan güvenilir bir kimseye verilecekti. Mütevellî vakıf gelirinden öncelikle akar ve hayratın tamirini yapacak ve vakıf malını koruyacaktı. Vakıf gelirinden mütevellîye günlük 50 gümüş dirhem veri-lecektir. Vakfın gelir ve giderini en ayrıntılı şekilde yazacak bir kâtib ata-narak görevi karşılığında kendisine günlük 4 dirhem verileceği belirtil-miştir. Ayrıca harama meyli olmayan, dindarlığı ile bilinen bir kişi câbi (tahsildar) olarak atanacak ve günlük 5 dirhem alacaktı.²⁹

Mehmed Paşa ayrıca "Allah'a ve ahiret gününe iman edenler ancak Allah'ın mescidlerini imar edenlerdir"³⁰ âyetini ve konu ile ilgili hadis-lerde belirtilen müjdelere nail olmak için yaptıracığı caminin giderlerinin

²⁷ VGMA, *VD*, nr. 607, s. 1-2. Kaynaklarda vakfiyede en sonda belirtilen paranın kullanımıyla ilgili farklı görüşler yer almaktadır. Birinci görüşe göre bu para başlanmış olan bazı binaların yapımında ve onarımında kullanılmak üzere vakfe-dilmiştir (Gazzî, *a.g.e.*, s. 91). Diğer bir görüşe göre ise vâkıf bu parayı ihtiyaç sahiplerine faizsiz olarak belirli bir süre ve rehin karşılığı borç verilmesi amacıyla vakfetmiş ancak bu hüküm sonradan iptal edilmiştir (Muhammed Ragıp, *a.g.e.*, s. 168).

²⁸ Gazzî, *a.g.e.*, s. 91.

²⁹ VGMA, *VD*, nr. 607, s. 2.

³⁰ Kur'an-ı Kerim, Tevbe Sûresi, 18. Ayet.

vakıftan karşılanmasını, bu caminin Telte Ayşe Vakfı arsasına mücavir arsa üzerine yapılmasını istemiştir.³¹

Vakfiyede camide görev yapacak kişiler ve bunlara verilecek ücretler de belirlenmiştir. Cuma ve bayram günlerinde hutbe okuyacak takva sahibi, belagat ilmini bilen, etkileyici konuşabilen bir kişi hatîb olarak atanacak ve kendisine günlük 3 dirhem verilecekti. Kur'an-ı Kerîm'i usûl ve kaidesine göre okuyabilen üç hâfız görevlendirilecek bunlardan birisi diğerlerine reis olacak ve günlük 2 dirhem alacaktı. Bu hafızlar Cuma namazından önce birer aşır okuyacaklar ve hepsinin başkanlığını cami hatîbi yapacaktı. Ayrıca beş vakit namaz, teravih ve mübarek günlerde namaz kıldirmaları için takva sahibi ve dindar iki kişi imam olarak atanacak ve günlük 4 dirhem alacaklardı. Güzel sesli beş kişi ezan ve temcid (aşır, gazel, ilahi) okumak üzere atanarak görevleri karşılığı günlük 1 dirhem alacaklardı. Öğle ve ikindi namazlarından sonra Kur'an-ı Kerim'den bir aşır okumak üzere tecvid ve kıraat ilmini bilen bir kişi günlük 1 dirhem ücretle görevlendirilecekti. Aşırın bitiminden sonra Resulullah ve müslüman sultanlara dua etmek, hafızların okuyuşunu takip etmek ve Kur'an okumak için camiye gelenlere cüzleri dağıtıp, toplamak ve bunları muhafaza etmek üzere bir kişinin muarrif olarak atanması ve günlük 1,5 dirhem ücret alması da kararlaştırılmıştır.³²

Caminin temizlik ve diğer ihtiyaçları için de çeşitli görevliler tayin edilmiştir. Bunlar camiye, avluyu süpürmek, yaygı ve hasırları yaymak ve toplamakla görevli bir ferrâş ve yaygıcı; kandilleri ve mumları yakıp söndürmek, temizlemek ve tamir etmekle görevli bir kandilci; kapıyı açıp kapamakla görevli bir kapıcı atanarak her birine günlük 1 dirhem verilmesi kararlaştırılmıştır.³³ Bu ücretler ödendikten, caminin bakım ve onarımı yapıldıktan sonra artan gelir fazlasının erkek evladı, erkek evladının nesli kesilirse kız çocuklarından olma erkek evladı, erkek evlat kalmaz ise vâkıfın erkek evladından olan kız çocuklarına, evladının nesli kesilirse vâkıfın azatlı kölelerine ve onların çocuklarına verilecekti. Eğer zaman gelir de erkek evlatlarından olan kız çocukları muhtaç olurlar ise onlara da vakfın gelir fazlasından günlük 20 dirhem pay ayrılacaktı. Vâkıfın nesli

³¹ VGMA, VD , nr. 607, s. 2.

³² a.g.y.

³³ a.g.y.

tamamen kesilirse vakfın gelir fazlası hayrata ve ihtiyaç sahibi müslüman fakirlere dağıtılacaktır.³⁴

Vakfiyede bütün bunlar belirtildikten sonra vâkıf vakfını mütevellîye teslim etmiş ve hayatta olduğu sürece mütevellî tayin ve azil yetkisinin kendisinde olacağını şart koşmuştur. Mütevellî (tescil mütevellîsi) olarak vakıf Ahmed Bey bin Yusuf el-Tımarî'ye teslim edilerek tescil edilmiştir. Bundan sonra vakfın tadil, iptal ve tağyiri kesinlikle yasak ve haramdır.³⁵

Vakfiyede han ve çarşıların isimleri belirtilmemesine rağmen bunlara zeylde³⁶ ve defter kayıtlarında rastlamak mümkündür. Örneğin evkaf defterlerinden vakfiyede 75 dükkâna sahip olduğu söylenen çarşının isminin Kürekçiyan olduğu anlaşılmaktadır.³⁷ Yine evkaf defterlerinden Cedid Çarşıdan 72, Bakırcılar Çarşısı³⁸ ndan 29 dükkân geliri geldiği görülmektedir.³⁹ Öte yandan vakfiyeye göre dükkân sayısı 164 iken⁴⁰ 1271-1273 (24 Eylül 1854-21 Ağustos 1857) tarihli evkaf defterlerinde 176'dır.⁴¹

Zeylde Kürekçiler, Aynacılar, Tahâsin çarşıları, Haratın⁴² Hanı, İstakoğlu Kayseriyesi, Galebeciler Kayseriyesi, Bakırcılar Hanı, Teyadaka Hanı ve Tahmishane⁴³ nin adı geçmektedir.⁴⁴ Ancak bu isimler Bakırcılar

³⁴ VGMA, *VD*, nr. 607, s. 3.

³⁵ "Kim ki işittikten sonra onu değiştirir ise günahı değiştirenin üzerine olsun" "Şüphesiz ki Allah her şeyi işiten ve bilendir" (Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi, 181. ayet). VGMA, *VD*, nr. 607, s. 3.

³⁶ Vakfiye zeyli Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 512 numaralı defterin 18-20. sayfaları arasında 7 Receb 1141(6 Şubat 1729) tarihiyle kayıtlıdır.

³⁷ BOA, *Evkâf Defteri (EV)*, nr. 15521, vr. 162a, 98b, 295b.

³⁸ Belgelerde bazı yerlerde "bakırcılar" bazı yerlerde "nuhasin" ismiyle geçmektedir. Bakırcıların toplandığı çarşıdır.

³⁹ BOA, *EV*, nr. 11687, vr. 8b; *EV*, nr. 15201, vr.11b, 162a.

⁴⁰ VGMA, *VD*, nr. 607, s. 1-2. Vakfiyede son sıralanan çarşıdaki dükkân sayısı belirtilirken Kadın Hamamına bitişik dükkanlar hariç ibaresi kullanılmıştır. Verilen 26 rakamına bunların dahil mi hariç mi olduğunu çıkarmak güçtür.

⁴¹ BOA, *EV*, nr. 15521, vr. 98b, 162a, 203a.

⁴² Harâtın; ağaç ve demir eşyayı tesviye eden, tornacı anlamında kullanılan bir kelimedir. Bileziklerden çarklara ve silah yivlerine kadar her şeyin tesviyesini yaparlardı (Pakalın, *a.g.e*, I, 737).

⁴³ Tahmishane; kahvenin dövülerek satıldığı yere verilen isimdir (Pakalın, *a.g.e*, III, 375).

Hanı-Bakırcılar Çarşısı, Galebeciler Çarşısı-Galebeciler Kayseriyesi gibi zaman zaman farklı şekillerde birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Bu durum han, çarşı ve kayseriye gibi yerleşim yerlerinin iç içe olmasıyla açıklanabilir.

Külliyede mevcut veya sonradan dahil olan yerler hakkında da arşivdeki defter kayıtlarından ayrıntılı bilgiler edinmek mümkündür. Örneğin Cedid Han'ın 52'si alt katta, 181'i üst katta olmak üzere toplam 233 odası, 113 dükkânı ve 1 gümrükhanesi vardır. Bâb-ı Antâkiyye'deki hanın alt katta 89, üst katta 45 olmak üzere toplam 134 odası ve 63 dükkânı bulunmaktaydı.⁴⁵ Halep'e gelen baharatın doğrudan buraya getirilmesi, burada tartılarak öşrünün alınmasına dair hükümlerden bu hanın baharat ticareti için merkez mekânlardan birisi olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶

1570 ve 1584 tarihli tahrir defterlerinden Dukakinzâde Mehmed Paşa külliyesine ait iki hamamın varlığından da haberdar olunmaktadır. Bu hamamlardan birisi debbağlara mahsustur. Bâb-ı Antâkiyye'deki bu hamamların ayrıca 11 dükkânı, üstünde 10 odası ile yanında 1 köşk odası vardır. Su ihtiyacı da Kanûni Sultan Süleyman döneminde Bâbü'l-Ferec mahallesinde yaptırılmış olan bir kastelden sağlanmaktaydı.⁴⁷

Kuveyk Nehri⁴⁸ kenarında bulunan bir Tabakhane⁴⁹ de 1555 yılında külliyeyle bağlanmıştır. İki katlı olan Tabakhanenin 58'i üst katında, 54'ü

⁴⁴ Bruce Masters, Halep'in büyük hanlarından birisi olan Gümrük Hanı'nın da Dukakinzâde Mehmed Paşa külliyesine ait olduğunu söyler (Bruce Master, "Halep", *DİA*, İstanbul 1994, XV, 2; Bruce Masters, "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul 2003, s. 29) Ancak bu bilgi yanlıştır. Gümrük Hanı, İbrahim Hanzâde Mehmed Paşa külliyesindedir. Bruce Masters isim benzerliğinden olsa gerek iki Mehmed Paşa'yı birbirine karıştırmıştır.

⁴⁵ Cedid Han Cellum Mahallesindedir (BOA, *Tapu-Tahrir Defteri [TD]*, nr. 493, s. 101; *TD*, nr. 610, s. 84).

⁴⁶ BOA, *Mühimme Defteri (MD)*, nr. 14, s. 100. Hindistan ve Doğu Hint Adaları'ndan gelen baharatlardan dolayı Halep kenti "Küçük Hindistan" olarak nitelendirilmiştir. İtalyanların Halep pazarlarında aradığı temel ürünler, İran ipeğinin yanı sıra özellikle zencefil ve karabiber gibi baharatlar olmuştur (Masters, *Doğu*, s. 23).

⁴⁷ BOA, *TD*, nr. 493, s. 101; nr. 610, s. 84.

⁴⁸ Bu nehrin eski ismi Salves'tir. H. 4. yüzyılda yaşamış olan Türkmen reislerinden Kuveyk Ağa nehrin birçok yerlerine bentler yapıp akışını düzenlediği için onun ismiyle anılır olmuştur. Antep'e bağlı Çağdığın Köyü'nden çıkar ve Halep'in kuzeyin-

alt katında olmak üzere 114 dükkânı, derilerin tartıldığı büyük bir kantarı ve dericilikte kullanılan mazının işlendiği 3 taşlı bir değirmeni ile tabakhane esnafının mallarını pazarladığı 76 dükkândan oluşan bir pazarı vardır. Ayrıca giriş kapısında 2 tane bakkal dükkânı bulunmaktadır.⁵⁰

Yine aynı defterlerde Debbâğatü'l-Atik Mahallesinde üzüm, susam vesaireyi sıkacak bir dükkân ile ayrıca 1'i bakkal olmak üzere 2 dükkân gelirinden daha bahsedilmektedir. Aynı kaynaktan Atruş Cami Mahallesinde vakfa ait alt katında 20, üst katında 17 olmak üzere 37 odası olan bir kayseriyenin varlığı da anlaşılmaktadır.⁵¹

3. Külliye'nin İşleyişi ve Devamlılığı

Külliye'ye ait tespit edilebilen 1 Receb 1141-29 Zilhicce 1144 (31 Ocak 1729-23 Haziran 1732) arası 3,5 yıllık muhasebe kaydında gelir ve giderler kalem kalem yazılmıştır.⁵² Gelir kaynağı olarak han, çarşı ve kayseriyedeki dükkân gelirleri dışında bostan⁵³ gelirinden de bahsedilmektedir. Muhtemelen bostan geliri sonradan vakfa dahil olmuştur. Kayıtlara göre vakfın gelirleri toplamı 15.039 kuruş 20 osmanîdir. Külliye görevlilerinin maaşları 2.462 kuruş ile tamirat ve diğer masraflara harcanan 6.911 kuruş 20 osmanî toplandığında giderlerin 9.373 kuruş 20 osmanî olduğu görülmektedir. Gelir ve gider farkı 5.666 kuruştur.

1257-1258 (23 Şubat 1841-31 Ocak 1843) dönemine ait iki yıllık kayıtlarda gelir toplamı 118.292 kuruş, masrafların toplamı 98.209 kuruş,

den kenarında ve batısında bulunan üç mahallenin arasından geçerek güneyine doğru akar (Çakar, *XVI. yy.*, s. 105). Debbâğlar şehir surlarına 3 km uzaklıkta Kuveyk Nehri kenarında faaliyet göstermektedirler (Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisâdi Vaziyeti*, Elazığ 2004, s. 151).

⁴⁹ Tabakhane veya debbâğhane derilerin işlendiği yerler olup Halep için önemli bir işkoludur. Halep'te o dönemde sekiz tane tabakhane'nin varlığı bilinmektedir (Eroğlu, Babuçoğlu, Koçer, *a.g.e.*, s. 107).

⁵⁰ BOA, *TD*, nr. 493, s. 101; nr. 610, s. 84.

⁵¹ BOA, *TD*, nr. 493, s. 101; nr. 610, s. 84. Bu kayseriye o tarihte Halep'te bulunan beş kayseriyeden birisi olarak sayılmaktadır (Çakar, *XVI. yy.*, s. 136).

⁵² VGMA, *VD*, nr. 512, s. 14. Bu kayıtlar Ek.I'de tablo şeklinde gösterilmiştir.

⁵³ Halep şehrinin etrafında çok miktarda bostan bulunmaktadır ve bunlar mukataaya verilmek suretiyle işlenmiştir (Çakar, *XVI. yy.*, s. 272). 1570 tarihli tapu tahrir defterinde de külliye'ye ait Bâb-ı Antâkıyye'de bir bostan gelirinden bahsedilmektedir (BOA, *TD*, nr. 493, s. 101).

aradaki fark 20.083 kuruştur. Masraflar hanesinde özellikle camiye yapılan harcamalar süpürge, ibrik, mum gibi tek tek yazılmıştır. Görevlilere ödenen ücretler dışında bir başka harcama kaleminin han ve çarşıların tamiratına ayrıldığı görülmektedir. Yıpranma dolayısıyla bu yıllarda olduğu gibi zaman zaman tamirata bütçe ayrılmıştır.

1270⁵⁴ (14 Ekim 1853-23 Eylül 1854) yılına ait kayıtlarda gelirler 65.543 kuruş, giderler 48.949 kuruş 10 pare olup gelir fazlası 16.594 kuruş 10 paredir.⁵⁵ 1271 (24 Eylül 1854-12 Eylül 1855) dönemine ait kayıtlarda ise gelirler 65.633 kuruş, giderler 50.633 kuruş olup 15.000 kuruş fazlası vardır.⁵⁶ 1272 (13 Eylül 1855-31 Ağustos 1856) yılında gelirler toplamı 69.303 kuruş, giderler toplamı 53.253 kuruş olup aradaki fark 16.050 kuruştur.⁵⁷ 3 yılı birlikte değerlendirdiğimizde gelirlerin giderek arttığı ve vakıf fazlasının ortalama 15.880 kuruş civarında olduğu görülmektedir.

1273 (1 Eylül 1856-21 Ağustos 1857) yılına gelindiğinde gelirler 80.311 kuruşa yükselmiştir. Dükkân sayısı geçmiş yıllarla aynı olup 176'dır. Ama daha önce 1 olan kayseriye sayısı 2'ye çıkmış görünmektedir. Masraflar ise 66.241 kuruştur. Bu durumda gelir fazlası 14.070 kuruştur. Elimizdeki son ayrıntılı kayıtlar 1275 (11 Ağustos 1858-30 Temmuz 1859) yılına aittir. Burada gelirlerde önemli bir artış olmuş 11.3851 kuruş 30 pareye yükselmiştir. Giderler ise maaş ve tamirat masraflarıyla birlikte 97.290 kuruş 25 paredir. Gelir ve gider arasındaki fark ise 16.561 kuruş 5 paredir. Öte yandan bu yıla ait masraflardan cami başta olmak üzere külliye'nin ciddi bir tamirat geçirdiği anlaşılmaktadır.

1276 (31 Temmuz 1859-19 Temmuz 1860) yılına ait kayıtlar daha öncekiler gibi ayrıntılı olmayıp sadece genel başlıklarla tutarların belirtildiği kayıtlardır. Buna göre gelirler 113.851 kuruş 30 pare, giderler 101.757 kuruş 30 pare olmak üzere gelir fazlası 12.094 kuruştur.⁵⁸ Saydığımız XVIII ve XIX. yüzyıllara ait bu kayıtlarda gelirlerin giderek arttığı ve vakıf fazlasının devam ettiği görülür ki bu da vakfın düzenli işleyişinin bir

⁵⁴ Bu yıl ve izleyen üç yıla ait gelir, gider ve gelir fazlası tablo halinde Ek.II'de sunulmuştur.

⁵⁵ BOA, *EV*, nr. 15201, vr. 11b.

⁵⁶ BOA, *EV*, nr. 15521, vr. 162a.

⁵⁷ BOA, *EV*, nr. 15521, vr. 98b.

⁵⁸ BOA, *EV*, nr. 15521, vr. 284b.

göstergesidir. Ayrıca bu kayıtlardan daha önce de belirttiğimiz gibi han ve çarşı isimlerinin yanı sıra külliye görevlilerinin tam listesine de ulaşmak mümkündür.⁵⁹

Külliye tamiratına ilişkin kayıtlarda da ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Mütevellînin matbah ismiyle anılan imarethanenin, kilârın ve misafirhanenin acilen tamire ihtiyaçları olduğunu bildirmesi üzerine gerekli keşfi yapmak üzere Yusuf Efendi görevlendirilmiştir. Yusuf Efendi yanına hassa mimarlarından Ömer, Recep ve yardımcılarını alarak yaptığı keşifte adı geçen yerleri tek tek gezmiş ve incelemiştir. Keşif sonunda imarethane, kilâr, misafirhane ve adı geçen çarşı, kayseriye ve hanların acilen tamire ihtiyaçları olduğu eğer bu tamirat yapılmazsa külliye harab olacağı ve vakfın büyük zarar göreceği belirtilmiştir. Bunun üzerine tamirat ve sıva işi için gerekli 24.700 kuruşun vakıf gelirlerinden karşılanması kararlaştırılmıştır (17 Temmuz 1730).⁶⁰

Gelir-gider ve tamirata ilişkin kayıtlar dışında külliye devamlılığını özellikle görev tevcihlerine ilişkin belgelerle de izlemek mümkündür. Örneğin, 29 Muharrem 1145 (22 Temmuz 1732) tarihli belgede Seyyid Halil Bey, vakfın iki yüz seneden beri erkek çocukların neslinden devam ederken Seyyid Mehmed'in vefatı üzerine, kendisinin Sadrazam Ali Paşa'nın ve daha sonra Bağdat valisinin maiyetinde bulunduğu sırada tevliyetin kız çocukları neslinden Tahazâde Ahmed Efendi'ye verildiğini söyleyerek itiraz etmiştir. Bu durumun vakfın şartlarına aykırı olduğunu ve bu yanlışlığın bir an önce düzeltilerek görevin "evlâd-ı zükûr"dan olan kendisine verilmesi için müracaatta bulunmuştur.⁶¹

1 Receb 1120 (16 Eylül 1708) tarihli buyruldu ile camide ferrâş, bevvâb ve kandilci olan Arslan isimli kişinin vefatı üzerine yerine kardeşinin oğlu Mehmed'in tayin edildiği görülmektedir.⁶² 18 Rebiülahir 1158 (20 Mayıs 1745) tarihli bir başka buyruldudan vakfın yönetimi uhdesinde bulunan "evlâd-ı zükûrdan Seyyid İbrahim Bey'e berat verildiği anlaşılmaktadır."⁶³

⁵⁹ Külliye görevlileri ve 1 yılda kendilerine ödenen ücretler Ek.III'de listelenmiştir.

⁶⁰ VGMA, *VD*, nr. 512, s. 18.

⁶¹ VGMA, *VD*, nr. 512, s. 22.

⁶² BOA, *Cevdet Evkâf (C.EV)*, 659/33201.

⁶³ BOA, *C.EV*, 59/2937.

1804 yılına ait bir belgeden Seyyid Mehmed Salih'in vefatı ile boş kalan câbilik görevinin Şeyh Mehmed Hayreddin Şeddadzâde'nin uhdesine verilmesi ricasında bulunduğu görülmektedir (24 Cemaziyevvel 1219/31 Ağustos 1804)⁶⁴. Aynı yıla ait bir başka belgeden Âdiliye Camii'nde günlük 12 akçe ile hatîblik yapan Mehmed Halife'nin vefatı üzerine yerine imtihandan geçirildikten sonra büyük oğlu Seyyid Ali'nin tayin edildiği anlaşılmaktadır (11 Safer 1219/22 Mayıs 1804).⁶⁵

1 Muharrem 1117 (29 Mayıs 1842) tarihinde Mütevellî Seyyid Mehmed camide bir süredir kilercilik vazifesini yürüten Fethullah'a berat verilmesi için başvuruda bulunmuştur.⁶⁶

Elimizde bulunan en geç tarihli belge 23 Cemaziyevvel 1332 (19 Nisan 1914) tarihli bir telgraf olup Âdiliye Camii'ndeki görevinden azl edilen Abdurrahman'ın görevine iadesi için bulunduğu başvuruya ilişkindir.⁶⁷

Öte yandan caminin harım mekânının batı duvarının birinci nişindeki tamir kitabesine göre 1160 (1747) yılında Halil Bey tarafından tamir edildiği de anlaşılmaktadır. Arapça kaynaklarda vâkıfın neslinden olan kişilerin vakfı iyi idare etmedikleri, Bakırcılar Hanı, Ferayin Hanı ve diğer hanları kiraya verdikleri belirtilmektedir. Kiraya verildiğinde yabancı rahibelerin medresesi olan Alebiye ve Kasariye Hanlarından bazı dükkanların icareteynli (çift kiralama usûlü) kiraya verildiği ancak icare amacıyla kullanılmayıp vakfın mütevellîlerin oyuncağı haline geldiği de bildirilmiştir. Fuad Bey el-Adili'nin mütevellî olduğu andan itibaren vakfı iyi idare ettiği ve vakıf eserlerinin onarımını yaptırdığı da kaydedilmiştir. Alebiye Hanındaki iki büyük mahzeni revak yaptığı, bir kapısının Kumaşçılar Çarşısı karşısında, diğerinin kapısının ise Bakırcılar Çarşısında olduğu da ilave edilmiştir. Yine Fuad Bey caminin kapı girişindeki geniş boyahaneyi arkasındaki bahçe ile beraber güzel küçük bir han olarak değerlendirmiştir ki bu hanın kapısı el-Abesî Hanının karşısında-

⁶⁴ BOA, C.EV, 56/2756.

⁶⁵ BOA, C.EV, 116/5767.

⁶⁶ BOA, C.EV, 213/10645.

⁶⁷ BOA, Dahiliye Mektubî Kalemi (DH. MKT), 565/42.

dır. Bu hanın iki tarafındaki dükkânlar daha önce bu boyahane ile bahçeden ayrılarak hepsi caminin vakfına ilave edilmiştir.⁶⁸

Külliyeye ait son zamanlara ait bilgilerimiz daha ziyade görgüseldir. Bakırcılar Hanı'nın yakın zamana kadar Belçika Devleti Halep Konsolosluğu'na ev sahipliği yaptığı bilinmektedir.⁶⁹ Külliye'nin merkezini oluşturan Âdiliye Camii⁷⁰ halen ayaktadır ve Halep'in önemli dinî ve ziyaret mekânlarından birisidir. Külliye'nin ait dükkânların bir kısmı halen alışveriş mekânı olarak kullanılmaktadır.

S o n u ç

Halep'de XVI. Yüzyıla ait bir Osmanlı vakfı olan Dukâkinzâde Mehmed Paşa Külliyesi'ni tanıtan bu çalışma ile vakfın bânisi, vakfedilen mallar, vakfın işleyişi ve hizmetleri, vakfiye ve zeylleri başta olmak üzere arşiv belgelerine dayalı olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Vakfın bânisi Dukâkinzâde Mehmed Paşa, eşi ve annesinin kimliğine ilişkin mevcut kaynaklardaki farklı bilgiler kitabelerdeki bilgilerle de karşılaştırılarak giderilmeye çalışılmıştır. Buna göre külliye'nin bir parçası durumunda olan Gevher Mülûkşah Türbesi Dukâkinzâde Mehmed Paşa'nın annesine aittir.

Külliyenin en önemli parçası hükümet binası Dar'ül-Adl civarında olduğu için Adiliye ismini alan camidir. Hüsreviye Cami'inden sonra Mimar Sinan'ın Halep'de yaptığı ikinci cami olup halen işlevine devam etmektedir. Cami dışında imarethane, misafirhane, han, kayseriye ve çarşıları ile yaklaşık üç hektarlık bir alanı kaplayan külliye, zaman içinde çeşitli tamiratlar geçirmiştir. Arşiv kayıtlarından bu tamiratlara ilişkin bilgiler yanında gelir-gider ve görev tevcihlerine dair bilgilere ulaşmak mümkündür. XVIII ve XIX. yüzyıl kayıtlarında vakfın gelir fazlasının devam ettiği ve işleyişin düzenli bir şekilde sürdüğü görülmekte olup elimize geçen en geç tarihli belge Adiliye Camii ile ilgili bir telgraf 19 Nisan 1914 tarihine aittir. Bundan sonraki bilgiler daha ziyade görgüsel olup

⁶⁸ Muhammed Ragıp, *a.g.e.*, s. 169-170.

⁶⁹ Bayraktar, *a.g.e.*, s. 143.

⁷⁰ Âdiliye Camii'nin fotoğrafları için Bkz. Ek. IV, V.

külliyenin âtıl durumunda kalan parçaları dışında bir kısmının farklı şekillerde de olsa kullanıma devam ettiği görülmektedir. Külliye ait dükkânlardan bir kısmı bugünkü Halep çarşısında alışveriş mekânı olarak kullanılmaya devam etmektedir. Ancak Gevher Mülûkşah türbesi gibi özel mülk olup ziyarete dahi kapalı olan binalar da mevcuttur. Dukakinzâde Mehmed Paşa kurduğu vakıf ile Halep'in sosyal, dinî ve ticârî hayatına önemli bir katkı sağlamıştır. Halep'in Osmanlı Devleti'nin önemli merkezlerinden birisi haline gelmesinde bu tarz kuruluşların büyük payı olmuştur.

Ek I. 1 Receb 1141-29 Zilhicce 1144 (31 Ocak 1729-23 Haziran 1732)
Tarihleri Arasında Dukakin Mehmed Paşa Vakfı Gelir ve Giderleri⁷¹

Akarât Gelirleri

Alebiyye ⁷² , harâtîn, nuhâsîn han gelirleri	7.425 guruş
Alebiyye, harâtîn ve nuhâsîn çarşıları dükkân gelirleri	5.654 guruş
Harâtîn çarşısı oda gelirleri	42 guruş
Kahve geliri	142 guruş
Bostan geliri	42 guruş
Venedik hanı ⁷³ geliri	667 guruş 20 osmani
Kira geliri	144 guruş
Kasariye geliri	30 guruş
Han geliri	60 guruş
TOPLAM	15.039 guruş 20 osmani

⁷¹ VGMA, *VD*, nr. 512, s. 14.

⁷² Andre Raymonud, Alebiyye Hanını el-Ulebiyye olarak okumuş ve 5.550 metrekarelik alanıyla Haleb'in en geniş hanlarından birisi olduğunu nakletmiştir (Raymond, *a.g.e.*, s. 157).

⁷³ Venedikliler İtalyan kumaşları karşılığında Gilan ipeği olarak Halep ile önemli bir ticaret ilişkisi kurmuşlar ve Halep'in kalkınmasına büyük fayda sağlamışlardır. Öte yandan kentte ilk konsolosluk açan toplum olmuşlardır (Eroğlu, Babuçoğlu, Köçer, *a.g.e.*, s. 22).

Maaş gideri

Hatib	168 guruş
İmam-ı evvel	126 guruş
İmam-ı sâni	126 guruş
Kâtib-i vakf	126 guruş
Kâtib-i müsakkafat	63 guruş
Müezzin	315 guruş
Kennas ⁷⁴ ve ferraş ⁷⁵ ve kayyım ⁷⁶	150,5 guruş
Eczâhân ⁷⁷ -ı türbe-i melekiyye ve noktacı ⁷⁸	138,5 guruş
Fetevâ	63 guruş
Eczâhân ve devirhân ve nât-ı şerif der câmi ⁷⁹	210 guruş
Mutemed	84 guruş
Câbi ⁸⁰	210 guruş
Çeşnigir	126 guruş
Kılarcı	126 guruş
Şeyh-i imaret ⁸¹	126 guruş
Aşçı	84 guruş
Vekilharç	84 guruş
Türbedar	24,5 guruş
Geçmiş maaş	28 guruş
TOPLAM	2.462 guruş

⁷⁴ Tuvalet temizlemekle görevli kişi (Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf İstilahları Lugat-çesi”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 17, Ankara 1983, s. 57; Pakalın, *a.g.e.*, II, 242).

⁷⁵ Vakıf kuruluşlarının halılarını yaymak, katlamak ve temizlemekle görevli kişi (Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 57).

⁷⁶ Vakıf kuruluşlarını korumak, temizlemek, ışıklarını yakmak ve onlarla ilgili diğer işleri yapmakla görevli kişi (Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 57).

⁷⁷ Kur’an’ın otuz bölümünden birini (cüz) okumakla görevli profesyonel dua okuyucusu (Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 57).

⁷⁸ Kontrol etmek amacıyla her seferinde Kur’an’ın ne kadarının okunduğunu takip etmekle görevlendirilmiş kişi (Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 59).

⁷⁹ Her Cuma namazından önce, Kur’an’ın bir cüzünü okumakla görevli olan ve bir ay sonunda yeniden başlamak üzere Kur’an’ı hatmeden dua okuyucu (Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 57).

⁸⁰ Vakfın gelirini toplayan tahsildar (Ali Himmet Berki, *İstilah ve Tâbirler*, Ankara 1966, s. 9).

⁸¹ İmaretlerin yönetimiyle görevlendirilmiş olup, imarete uğrayan yolcuların ve fakirlerin doyurulmasıyla görevli kişi (Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 60; Berki, *a.g.e.*, s. 50).

Masraflar

İmarethane ve kilar tamirati	3.600 guruş
Halil Bey hanesinin masrafları	3.211 guruş 20 osmanî
Halil Bey'in borç ödemesi	100 guruş
TOPLAM	6.911 guruş 20 osmanî

Ek II. 1 Muharrem 1270-30 Zilhicce 1857 (14 Ekim 1853-21 Ağustos 1857)
Arasında Dukakin Mehmed Paşa Vakfının 4 Yıllık Gelir ve Gider Tablosu

	14 Ekim 1853- 23 Eylül 1854 ⁸²	24 Eylül 1854- 12 Eylül 1855 ⁸³	13 Eylül 1855- 31 Ağustos 1856 ⁸⁴	1 Eylül 1856- 21 Ağustos 1857 ⁸⁵
Gelir (guruş)	65.543	65.633	69.303	80.311 30 pare
Gider (guruş)	48.949 10 pare	50.633	53.253	66.241 10 pare
Fazla-yı vakf (guruş)	16.594 10 pare	15.000	16050	14070 20 pare

Ek III. Külliye Görevlileri ve Aldıkları Ücretler (13 Eylül 1855- 3 Ağustos 1856)⁸⁶

Mütevelli	27000 guruş
Cabi	3600 guruş
Kâtib	2500 guruş
İmam	900 guruş
Müderris	1800 guruş
Hatib	600 guruş
Hademe	900 guruş
Müezzin	900 guruş
İmam-ı sâni	120 guruş
Râh-ı âb ⁸⁷	360 guruş
Cüzhan	600 guruş
Sûre-i el-Kehf	360 guruş
Ramazan hademesi	240 guruş
Türbedar	12 guruş

⁸² BOA, *EV*, nr. 15201, vr. 11b.

⁸³ BOA, *EV*, nr. 15521, vr. 162a.

⁸⁴ BOA, *EV*, nr. 15521, vr. 98b.

⁸⁵ BOA, *EV*, nr. 15521, vr. 203a.

⁸⁶ BOA, *EV*, nr. 15521, vr. 98b.

⁸⁷ Suyu kaynağından şehirlere kadar ulaştırılan su yollarının bakımından sorumlu olan görevli (Yediıldız, *a.g.m.*, s. 59).

Ek IV. Âdiliye Camii

Ek V. Âdiliye Camii Giriş Kapısı

Ek VI Gevher Mülûkşâh Türbesi

“THE RELIGIOUS COMPLEX OF DUKAKINZADE MEHMED PASHA IN ALEPPO”

Abstract

The religious complex which has been one of prominent 16th Century Ottoman waqf (religious endowment) samples in Aleppo, was founded by Dukakinzade Mehmed Pasha, once governor general of Aleppo. Dukakinzade Mehmed Pasha, one of the Grand viziers of Sultan Selim II, served in Aleppo between 1550 and 1553. The most important piece of the complex was the Mosque of Adiliye, which was located in Sahat Biza, the second most populous quarter of Aleppo. It is still one of the leading religious and touristic places of Aleppo. Being a work of Mimar Sinan, it was also called “Adiliye” mosque as well, during to its proximity to the government building “Darü'l-Adl”. It is the second mosque built by Mimar Sinan in Aleppo after Husreviye Mosque. This mosque, constructed entirely by stone and capped by a single dome, bears all the local decorative characteristics of Ottoman mosque architecture.

The mosque was supplemented by other works of foundation, such as guesthouse, almshouse, inn (khan), bazaar and gaysariyya. There are also other buildings included within the boundaries of mosque afterwards, like the tannery near the Quwayk river. The registers of such annexations or other changes can be found in the archive books. There is also a mausoleum of Gevher Mülükshah, mother of Dukakinzade Mehmed Pasha, adjacent to the mosque. The complex is financed by various movable and immovables, endowed to ensure the perpetuation of the services, which are carried out in accordance with the stipulations of waqf charter. The names of the bazaars and caravanserais can be deciphered by looking at the archival books and their appendixes, which, otherwise hard to learn from the waqf inscriptions. And the registers of the restoration activities and the decrees of appointment reveal precious information about the religious complex.

18th and 19th Century registers point out to a regular operation of the mechanism as well as increase and surplus in waqf revenues. The complex underwent occasional reparations in the past but today some buildings are still in use, although now in a different way. Another place having the same functions with the Adiliye Mosque, are the shops that are part of the bazaar and still active today.

Keywords

Aleppo, Dukakinzade Mehmed Pasha, waqf charter, charitable complex, 16th Century, Ottoman